

O JEZIKU I STILU SPISATELJSKOG DJELA FRA ANTUNA KNEŽEVIĆA

Šimun MUSA, Zadar – Zdenka LEŽENIĆ, Mostar

U radu se govori o jezično-stilskim značajkama djela fra Antuna Kneževića, ugledna fratra i vrsna intelektualca, idejnog propagatora »bošnjaštva«, suživljena svjedoka i zapisivača povijesnih događaja u Bosni i Hercegovini, koji je smatrao da se kulturno-prosvjetnim radom najviše pridonosi narodnom osvješćivanju i preporodnim nastojanjima uopće. Kao povjesničar, pjesnik, putopisac, publicist i sakupljač narodnog blaga, ustrajno radi na jeziku, sukladno vremenu i potrebama naroda. Njegovo jezično bogatstvo i osobitost izrastaju iz narodnoga govora šireg mu zavičaja, a on taj jezik dorađuje priticima iz »učenoga«, knjiškog izvora. Takav je jezik komunikacijski posve pogodan i stilski djelotvoran, uvijek prilagođen čitateljskoj publici kojoj je i namijenjen. Najsnažnije uporište njegova jezika višestoljetna je franjevačka spisateljska tradicija, ostvarena u kontinuitetu hrvatske okomice od Budima do mora, na štokavskom narječju, ikavsko-jekavskom izgovoru jata, kao osobito duhovno nasljeđe što Kneževića snažno motivira ne samo u njegovanju jezika nego i u očuvanju vjere i naroda.

KLJUČNE RIJEČI: *jezik, stil, idiom, povijest, franjevac, preporod.*

Uvod

Neprijeporno je da je za povijesni razvoj i standardizaciju hrvatskoga jezika vrlo važno kulturno, prosvjetiteljsko i spisateljsko djelovanje franjevac Bosne Srebrene, redodržave koja je povezivala Hrvate štokavce od Dalmacije, preko Bosne i Hercegovine do Slavonije, kako je u potpunosti ostvarena veza hrvatske okomice, što će se navlastito odraziti na jezično jedinstvo Hrvata:

»... ostvareni stupanj jezične homogenosti omogućuje i beletrističkim i nebeletrističkim djelima pristup i publici izvan pokrajina u kojima su nastala ... Franjevačka je pisana jezična praksa zapravo dalmatinsko-bosansko-slavonska.«¹

¹ D. BROZOVIĆ, »O početku hrvatskog jezičnog standarda«, *Kritika*, III, 10, 1970., str. 22.

Ta »jezična praksa« predstavlja, prema prof. Daliboru Brozoviću, jednu od presudnih faza u standardizaciji hrvatskog jezika prije hrvatskoga narodnog preporoda. Počevši od 17. st. i Matije Divkovića pa do početka 20. st. i fra Grge Martića, franjevci su objavili niz teološko-filozofskih, povijesno-memoarskih i znanstvenopopularnih djela važnih za kulturno-prosvjetni napredak hrvatskoga naroda.² Uzimajući u obzir čitateljevu intelektualnu otvorenost za prijam ponuđenog štiva, autor mu se morao prilagoditi stilom i jezikom, bilo da je riječ o vjerskoj, kulturno-prosvjetiteljskoj ili propagandno-popularnoj tematici. Na oblikovanje literarnog izraza na kojem su nastala ta djela, osim tematske i namjenske usmjerenosti, znatno su utjecali i izvanlingvistički procesi, odnosno društveno-politička i kulturno-povijesna previranja. Naime, drugu polovinu 19. st. Bosna i Hercegovina dočekala je ekonomski i socijalno uništena te kulturno-prosvjetno zapuštena. No slabljenjem Otomanskog Carstva i dolaskom austrougarske vlasti, ipak se otvara prostor suvremenim kulturnim prosvjetiteljsko-preporodnim gibanjima kojih su nositelji upravo fratri – zadugo jedina intelektualna snaga u BiH.³

Ivan Franjo Jukić, Anđeo Kraljević, Paškal Buconjić, Petar Bakula, Martin Nedić, Marijan Šunjić, Franjo Milićević i Grgo Martić samo su dio franjevačke plejade koja je u 19. st. oblikovala društveni i duhovni život u Bosni i Hercegovini. Šezdesetih godina 19. st. u politička i književno-prosvjetiteljska gibanja Bosne i Hercegovine uključuje se i fra Antun Knežević.⁴ Buntovna duha, zarana otvoren svim naprednjačkim kulturno-prosvjetnim strujanjima, i europskim i hrvatskim, fra Antun nije važan samo kao idejni propagator i svjedok povijesnih događanja nego je i jedan od najistaknutijih bosanskohercegovačkih intelektualaca svoga vremena. Kao svestrano obrazovan svećenik i dalekovidan intelektualac, Knežević je jedan »od onih bosanskih fratara koji su sve podređivali duhovnom

² Usp.: Z. VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, MH, Zagreb, 1990., str. 43–46.

³ Usp.: Herta KUNA, »O jeziku bosanske franjevačke književnosti«, *Pregled*, god. LXII., br. 4, Sarajevo, 1972., str. 543.

⁴ Fra Antun Knežević rođen je 1834. u Varcaru, današnjem Mrkonjić Gradu, gdje se školovao do odlaska u fojnički samostan. Naime, Varcar je u to vrijeme važno trgovačko središte u kojem fratri 1848. otvaraju prvu pučku školu, a zatim i srednju učionu u kojoj učiteljuje i fra Ivan Franjo Jukić, čija je osobnost izravno djelovala na duhovni rast mladoga Kneževića i njegov interes za izučavanje bosanske povijesti. Nakon školovanja u Varcaru, u fojničkom se samostanu priprema za stupanje u franjevački red. Redovničke zavjete polaže 30. lipnja 1852. pred fra Marijanom Šunjićem. Nakon novicijata odlazi u Italiju, u Rim i Sienu, gdje je studirao teologiju i filozofiju. U Bosnu se vraća 1857. i uz svećeničku službu Knežević učiteljuje u franjevačkim školama u Livnu, Gučoj Gori te Đakovu. Kao župnik na službi je u Dobretićima, rodnom Varcaru, Petrićevcu, Ivanjskoj, Jajcu, Liskovici te Kotor Varoši. Prirodno nadaren, vrijedan i discipliniran, Knežević se ističe znanjem i radnim navikama, što uočavaju i njegovi učitelji i redovničko starješinstvo te ga u Livnu postavljaju za odgojitelja franjevačke mladeži Bosne Srebrene. Tu je pokušao osnovati historijsko-geografsko društvo koje bi se bavilo proučavanjem bosanskohercegovačke povijesti i geografije, ali u toj nakani nije uspio. Naime, u to vrijeme još nije bilo dovoljno ni školovanih ni kulturno-nacionalno osviještenih ljudi koji bi intelektualno podržali rad takvih ustanova. Iz Livna je premješten u Guču Goru pa u Dobretiće. Tada nastaje i njegova glasovita *Krvava knjiga* (Zagreb, 1869.) koja je zbog ustaničkog tona uznemirila javnost, nadasve tursku. Ujesen 1869. Knežević dolazi u Đakovo, gdje je postavljen za duhovnika redovničkoj mladeži. Tu upoznaje biskupa Josipa Jurja Strossmayera, koji mu povjerava političku misiju. Naime, po Strossmayerovu zadatku Knežević tajno putuje u Beograd, Zemun i Novi Sad kako bi dobio pomoć u oslobađanju Bosne od turske vlasti, što je i Kneževićeva idejna vodilja. Godine 1871. vraća se u rodni Varcar i, osim kraćih izbjivanja, u Bosni će ostati do smrti. Posljednju svećeničku službu Knežević je odradio u Kotor Varoši. Već otprije narušena zdravlja umire 1889. godine držeći misu na groblju. Posmrtni su mu ostatci 1955. preneseni u jačku samostansku crkvu, za čiju se obnovu svesrdno zalagao. (Usp.: A. S. KOVAČIĆ, »Život i spisateljska djelatnost fra Antuna Kneževića«, *Dobri pastir*, sv. I – II, god. XXVI.)

i tjelesnom boljitku svojih pučana, a time i svih Bošnjaka koji su, kako je (...) vrlo često naglašavao, istokrvna braća bez obzira na vjerske razlike».⁵

Smatrajući da će kulturno-prosvjetnim radom pridonijeti narodnom osvješćivanju i svladavanju višestoljetnih vjerskih i inih nesnošljivosti, Knežević nije samo duhovnik i povjesničar zapisivač nego i pjesnik, putopisac i skupljač narodnoga blaga.⁶ Njegova književna ostavština plod je vlastite ukorijenjenosti u vrijeme koje se »sasvim prirodno odražava i u jeziku i stilu njegovih brojnih, objavljenih i neobjavljenih spisa«.⁷

Jezično-stilske značajke u djelu fra Antuna Kneževića

Književnojezična povijest druge polovine 19. st. u znaku je međusobnih borbi četiriju filoloških škola: riječke, zadarske, zagrebačke i škole hrvatskih vukovaca, koja je potkraj stoljeća i preuzela vodstvo u rješavanju jezične problematike. Te su filološke škole, prema različitim obrascima, nastojale riješiti standardnojezične probleme koje ilirski pokret nije uspio doreći. Postavljajući važna pitanja o izgradnji jezičnog standarda, »hrvatski su filolozi postilirskog perioda morali definirati svoj stav i provjeravati valjanost vlastitoga programa. Bila je to dužnost u prvome redu nastavljača ilirske koncepcije književnoga jezika, odnosno pristaša zagrebačke filološke škole.«⁸ Zbog složenosti političke situacije te nacionalnih i vjerskih različitosti, Bosna i Hercegovina se na osobit način uključila u te standardnojezične procese.

U tim vrlo složenim preporodnim jezikoslovnim gibanjima, Knežević svoj jezik nije sveo na norme samo jedne filološke škole. Njegov se jezično-stilski izraz ponajviše temelji na franjevačkoj jezičnoj tradiciji te na srednjobosanske govornom idiomu i usmenoj narodnoj književnosti koju je prikupljao i zapisivao. Svakako da treba uzeti u obzir i utjecaje zagrebačke filološke škole, što ponajbolje potvrđuje četvrti svezak *Bosanskog prijatelja*, koji se i jezično i stilski naslanja na literarni izraz Ivana Franje Jukića, pokretača toga prvoga bosanskohercegovačkog časopisa, s tom razlikom što je Knežević unio više dijalektalnih posebnosti.⁹

Pri analizi jezično-stilskih značajki Kneževićeva spisateljskog rada poslužila su nam tri djela različita po svojoj žanrovskoj odrednici. Prvo ogledno djelo je *Krvava knjiga ili*

⁵ I. PRANJKOVIĆ, *Jezik i stil fra Antuna Kneževića*, MH, Zagreb, 2000., str. 197.

⁶ U njegovu spisateljskom radu posebno mjesto zauzima *Krvava knjiga ili spomenik na 405 godina poslije propasti slavnoga kraljevstva bosanskoga* (Zagreb, 1869.), djelo koje je zbog ustaničkih zaziva uznemirilo javnost, te četvrti svezak *Bosanskog prijatelja* (Sisak, 1870.), prvog bosanskohercegovačkog časopisa. Od povijesnih djela važna je *Kratka poviest kralja bosanskih*, I – III (Dubrovnik, 1884., 1886. i 1887.), *Pad Bosne* (Senj, 1886.) te *Carsko-turski namjesnici u Bosni i Hercegovini* (Senj, 1887.). Znatno dio Kneževićeva spisateljskog opusa čine i novinski članci u kojima najčešće donosi crtice iz bosanskog života, povijesti i o narodnim običajima. Tu su i političkoagitatorski članci *Rieč popa Gojka Miroševića*, *Rieč hodže bosanskoga Hadži Muje Mejovića* te *Rieč hodže Petrovačkoga*, koje, zbog buntovničkog tona, izdaje anonimno. Njegova rukopisna ostavština čuva se u arhivu franjevačkog samostana u Jajcu (Jajački arhiv, III – V). Bibliografiju radova fra Antuna Kneževića donosi A. Š. KOVAČIĆ, »Skica za studiju o fra Antunu Kneževiću« u *Zborniku radova...*, Sarajevo, 1991., str. 38–42.

⁷ I. PRANJKOVIĆ, *nav. dj.*, str. 197.

⁸ M. MOGUŠ, *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Globus, Zagreb, 1995., str. 173.

⁹ Jezik časopisa *Bosanski prijatelj* istražila je Herta KUNA. Vidi: *Jezik Bosanskog prijatelja...*, Svjetlost, Sarajevo, 1983.

spomenik na 405 godina poslije propasti slavnoga kraljevstva bosanskoga, prozno djelo političkoagitacijskog karaktera upućeno bosanskohercegovačkoj mladeži, koju euforično poziva da konačno digne svoj glas protiv tuđinske vlasti (tiskano u Zagrebu 1869.), kojemu je dodana pjesma *Suze Bošnjaka nad grobnicom kralja svoga u Jajcu* (kao posebno djelo), koja je već prije (1856.) tiskana u Gajevoj *Danici*, pisana epskim deseteračkim stihom po uzoru na narodno pjesništvo; treći tekst je *Ustanak u Bosni i Hercegovini godine 1875.*, autorov memoarski zapis, objavljen tek 1975.

*

Svojevrsan utjecaj imala je, kako je spomenuto, zagrebačka filološka škola, čije se norme očituju u umjerenome etimološkom pravopisu, u bilježenju staroga *jata*, u zagovaranju starijih množinskih oblika u imeničkoj sklonidbi te poštivanju trodijalektalne hrvatske književnojezične tradicije. Naime, teško je povući strogu granicu između jezično-stilskih posebnosti franjevačke literature i normi zagrebačke filološke škole, koja se jednim dijelom i inspirirala tom književnošću.¹⁰

Morfonološka pravopisna norma prepoznaje se po nebilježenju glasovnih promjena, posebno jednačenja po zvučnosti i kraćenja suglasničkih skupina: *srdce* (KK 7.), *uzkliknite* (KK 10.), *obslužiti* (KK 13.), *ljubka* (KK 16.), *krvoločtvo* (KK 30.), *djetca* (KK 50.), *odtjeraše* (KK 50.), *otče* (KK 51.), *izza glasa viče* (KK 21.), *oddavna* (SB 69.), a redovite su potvrde za glasovne promjene provedene u tzv. sandhiju: *šnjegovi* (KK 13.), *iž njih* (KK 14.), *š njim* (KK 18, 47.). Nekoliko je primjera za (ne)provođenje sibilizacije: *ruki* (UBiH 234.), *brigi* (UBiH 235.) te *druzima* (KK 28.) umjesto *drugima*.¹¹

Jotirane sekvence *d + j*, *g + j* gotovo redovito bilježi dvoslovima *dj*, *gj*, a rjeđe kao *đ*, odnosno *dž*: *milosrdje* (KK 7.), *nasadjenje* (KK 7.) *medju* (KK 10.), *providjenje* (KK 10.), *hudje* (KK 28.), *možgjani* (KK 37.), *jevangjelje* (KK 40.). Iako rijetko, nalazimo i potvrde za grafeme *dž* i *đ*: *džamija* (KK 48.), *milosrđe* (UBiH 233.) te iznimno *otadžbina* (UBiH 232.), riječ koju inače redovito piše *otačbina* (KK 6., 15., 33.). Sekvencu *t + j* bilježi grafemom *ć*: *zlačanimi* (KK 17.), *braća* (KK 20.), *nakićenje* (KK 51.), ali i dvoslovom *tj*: *uskrsnutje* (UBiH 236.), *smrtju* (UBiH 238.), *bratjom* (UBiH 233.). Takvo bilježenje glasova dobivenih novijom jotacijom odraz je neriješenih pravopisnih problema.

Živi lokalni govori prepoznaju se i po suglasničkim skupovima, njihovim zamjenama i redukcijama:

- opozicija *mn/vn*, *mnj/mlj*: *tavnica* (UBiH 240.), *brez sumlje* (UBiH 241.)
- ispadanje i dodavanje suglasnika: *njemu prestavi* (= predstavi, UBiH 237.), *oblakšica* (= olakšica UBiH 235.), *neprebona* (= neprebolna, (KK 35.))
- opozicija *ć/t*: *samoćnu putniku* (KK 7.), *srećni bili* (KK 8.)
- zamjena *hv/f*: *ufaćen* (UBiH 233.), *zafaljivati* (UBiH 235.)
- opozicija *h/k* u leksemima *hrišćani/kršćani* odgovara semantičkoj opoziciji *pravoslavni/katolici*: *naša bratja Hristjani / mi Krstjani* (UBiH 233.)

¹⁰ Usp.: Herta KUNA, *Jezik Bosanskog prijatelja...*, Svjetlost, Sarajevo, 1983., str. 202.

¹¹ Primjeri preuzeti iz Kneževićevih djela obilježeni su kraticama i brojem stranice: *Krvava knjiga* (KK), *Ustanak u Bosni...* (UBiH), *Suze Bošnjaka* (SB).

- izostavljanje i dodavanje glasa *h*: *Ercegovina* (UBiH 238.), *kod Ercegova Stola* (UBiH 242.), *ladnokrvno* (KK 50.), *miruh* (KK 8), *milosrđe gahnu* (UBiH 233.), *cielog sahata* (UBiH 237.), *ponudih kahvu* (UBiH 241.)
- zamjena *f/v*: *Turci sadrli Vratra* (UBiH 240.)
- glas *j*: u inicijalnoj poziciji enklitičkih oblika zamjenica 3. l. mn. *jim, jih* te u riječi *jevangjelje* (KK 40.); u negaciji glagola *imati* kada *i* zamjenjuje *j*: *nikog nejma* (UBiH 235.); u intervokalnoj poziciji kod glagolskih pridjeva radnih: *smijo* (UBiH 240.), *sakrijo* (UBiH 234.), *saprijo* (UBiH 234.)
- št/šč, tzv. šćakavizmi: *bašča* (KK 15., 33.).

U refleksiji staroga *jata* kod Kneževića uočavamo ikavsko-ijekavsku dvojnost, odnosno kolebljivost između materinske ikavice i jezične norme. Dugi *jat* on bilježi kao *ie*, a kratki kao *je*: *izmiešana* (KK 7.), *biele* (KK 13.), *uviek* (KK 36.), *pravdu diele* (KK 48.), *sliepac* (KK 52.), *djetca* (KK 34.), *bjelica-pšenica* (KK 14.). No nalazimo i niz ikavskih refleksija: *ričju* (UBiH 232.), *nediljh* (UBiH 233.), *prikosavci* (UBiH 235.), *Biograd* (UBiH 236.), *potriba* (UBiH 239.), *neće da pripoznaju* (KK 39.). Kao rođeni ikavac čini se da nije uvijek osjećao razliku u dužini sloga pa su zamjetna odstupanja kao što su kraćenje dugoga sloga ili pak hiperjekavizacija: *razdjeliti* (UBiH 234.), *bjednoj* (UBiH 235.), *vriemena* (UBiH 239.), *pastjerice* (KK 7.), *kiša lijeva* (KK 47.). Nekoliko je potvrda za glagolski oblik *htjeo* (UBiH 241., 237.), koji se i danas čuje u lokalnim govorima.

U oblicima neodređenih zamjenica i priloga dosljedno se čuva *je* nastalo nakon ijekavske jotacije, što je ujedno i dijalektalna osobina: *njekoliko* (UBiH 237.), *njeku* (UBiH 233.), *njegda* (KK 19.), *njekoji* (KK 3.).

Iako postoje potvrde za ekavski refleks *jata*, one su zanemarive i vjerojatno nastale pod utjecajem Kneževićeva boravka u Srbiji: *mnenje* (UBiH 236.), *napred* (KK 10.).

Od samoglasničkih promjena nalazimo potvrde za alternaciju *i/o* kod veznika *ili – oli sebi Bosnu pripojiti* (UBiH 236.), ali i za oblik *ol*, bez krajnjeg *i*: *ol bar u savez š njom stupiti* (UBiH 236.). Redukciju krajnjeg samoglasnika uočavamo i kod prijedloga *rad* (UBiH 236.), *medj* (UBiH 237.), *prem* (UBiH 239.), kod odnosne zamjenice *koji – do koj dan* (UBiH 236.), *koj bi* (UBiH 239.), glagolskih priloga sadašnjih *putujuć* (KK 7.), *sumnjajuć* (KK 11.). Dijalektalnog je podrijetla ukidanje zijeve na kraju riječi: npr. kod glagolskog pridjeva radnog – *reko bi* (KK 7.), te imenice *orao – silni oro* (KK 8.), oblik koji često nalazimo i u narodnom epskom pjesništvu.

Pravopisna nedosljednost očita je u pisanju općih i vlastitih imenica. Naime, bez nekoga uočljivog pravila Knežević često opće imenice piše velikim slovom, npr.: *Manastir* (UBiH 241.), *Džamija* (UBiH 242.), *Ćirilicom* (UBiH 234.), a ista mu je praksa i u tituliranju: *Preuz. Biskup* (UBiH 235.), *Profesor* (UBiH 234.), *Grof* (UBiH 236.), *Konzuli Austro-Ugarski* (UBiH 234.), *Mitropolit* (UBiH 237.), *Ministri* (UBiH 237.). Tako piše i većinu imenica koje pripadaju vjerskom leksiku: *Krstjanstvo* (UBiH 234.), ali i *krstjani* (UBiH 233.), *Katolici* (UBiH 241.), *Misa* (241.). Zanimljiv je primjer kada glagol piše velikim slovom kao vlastitu imenicu – *tko se je Krstio* (UBiH 239.). Nedosljedan je i u pisanju ktetika: *Zadarskog »Nazionala«* (UBiH 234.), *vlada Ruska* (UBiH 237.), *Varoške kuće* (UBiH 242.), *bene Krajiške* (UBiH 242.), ali isto tako nalazimo i *talijanski* i *turska vlada* (UBiH 234.). Ta pravopisna šarolikost manje je zamjetna u *Krvavoj knjizi*, koja je prije

tiska zasigurno prošla korekturna čitanja, nego u memoarskom spisu *Ustanku u Bosni i Hercegovini godine 1875.*, u kojem dominira proizvoljan stil zapisivača kojemu je osnovni cilj događaje otrgnuti od zaborava.

*

Na morfološkom planu zamjetni su stariji množinski sklonidbeni nastavci. Genitivu množine redovito je dodan nastavak *-(a)h*, što je u skladu sa živim lokalnim govorima, ali i pravilima zagrebačke filološke škole: *vodjah* (KK 17.), *tkanicah* (KK 18.), *kostih* (KK 27.), *ustijuh* (KK 50.), *snjegovah* (UBiH 236.), *danah* (UBiH 237.), *časnikah* (UBiH 237.).

Stare padežne oblike često koristi i u dativu, lokativu i instrumentalu množine: *prikaži ga i Svojim prijateljem* (KK 6.), *po šumah i pustoših* (KK 47.), *nakićena (...) visokimi planinama, dubokimi dolinama* (KK 7.), *tiskanim knjigami* (UBiH 232.), *okićeni svakovrsnimi kipovi* (KK 14.). Interesantni su primjeri gdje se u istoj rečenici nalaze i stari i novi padežni nastavci: *pokrivene zelenom travicom (...)* i *svakovrsnimi travami* (KK 9.). Zamjetna je i sklonost uporabi kratke množine: *puti uredjeni* (KK 14.), *snaga diva nedobitnih* (KK 15.), *nože vade* (KK 24.).

Utjecaje kolokvijalnoga govora uočavamo u enklitičkim oblicima zamjenica s protetskim *j* u 3. l. mn.: *jih* (KK 10.), *jim* (UBiH 233.). Kolokvijalan je i enklitički oblik u akuzativu mn. *njih* > *nje*: *nje je zamilovalo* (KK 10.). Akuzativni enklitički oblik ž. r. jednine redovito glasi *ju* (KK 9., UBiH 237.), a posebnosti nalazimo i u ostalim zamjeničkim oblicima: *njojzi* (KK 16.), *od ke* (KK 28.), što je ujedno i utjecaj dubrovačke književnosti. Kao i imenice i pridjevi, i zamjenice u dativu, lokativu i instrumentalu množine uglavnom imaju stare nastavke: *svojimi* (KK 39.), *vami* (KK 10.), *sa onimi* (KK 40.). Jedna je potvrda za oblik zamjeničkog pridjeva *vas/sav – bjehu vas samostan obkolili / sav samostan primetnuše* (UBiH 241.), što je također preuzeto iz lokalnih govora.

*

S obzirom na agitatorsku intoniranost *Krvave knjige*, Knežević se obilato koristio imperativima kojima se izravno obraćao bosanskim mladićima, odnosno bosanskohercegovačkoj javnosti. Gomilanje imperativa, i nekoliko u jednoj rečenici, govori koliko je želio svoje gorljivo domoljublje prenijeti na čitatelje: *Poletite, sivi sokolovi, povedite svoje sokolice, ponesite svoje sokoliće, uzkliknite i zapjevajte, pa veseli napred stupite, ...* (KK 10.).

Obilježje Kneževićeva jezika je učestala uporaba participa, neličnih glagolskih oblika: *putujuć* (KK 7.), *nepazeć* (KK 11.), *uzdišuć* (KK 23.). Glagolski prilog prošli dolazi u skraćenom obliku – *digav* (KK 18.), *zakrenuv* (KK 21.), *oboriv* (KK 23.), umjesto *digavši, zakrenuvši*. Posebnost su svakako deklinabilni oblici glagolskih priloga s atributnom funkcijom, što je također u duhu franjevačke jezične tradicije: *poljanam (...) mirno ležećim* (KK 7.), *pjesme zanoseće* (KK 7.), *končajućim glasom upiju* (KK 50.), *ljubav najgoruća* (UBiH 232.).

Svjedočeći o bosanskohercegovačkim prilikama, Knežević često koristi glagolske pridjeve trpne kako bi ilustrirao patnju bosanskoga naroda: *Oni strmoglav obješeni i slamom podpaljeni, oni u vodu stavljani, (...), oni ubijeni, oni na komade izsiećeni, oni u klade stavljani, ...* (KK 37.), *ljuba obezčašćena, djetca zaslužnjena* (KK 50.). Dijalektalno su obi-

lježje trpni oblici glagola koji završavaju na *-t*: *listate bukve* (KK 8.), *sav dat na korist* (KK 19.), *primata djetca* (UBiH 232.), *poslat* (UBiH 233.).

Kada pripovijeda o događajima koji su prethodili žalosnu stanju u Bosni, redovito koristi aorist ili imperfekt: *dok rekoše*, *odmah potekoše* (KK 11.), *desnom mahnu* (KK 50.), *Bošnjaci uživahu* (KK 19.), *doletješe ptice-kukavice*, *posijaše otrovne travice* (KK 19.).

Infinitiv često dolazi u reduciranom obliku bez završnoga *-i*: *pobjeć'* (UBiH 240.), *radjat'* (KK 28.), *bit' usiljen* (KK 28.), no u tvorbi futura I. koristi puni oblik infinitiva i onda kada je iza njega nenaglašeni oblik glagola htjeti: *poznati ćemo* (KK 20.), *morati ćete* (KK 21.), *vidjeti ćeš* (KK 43.).

Nekoliko je potvrda za trpni lik futura II. – *Luka bude poslat* (UBiH 233.), *Orešković bude opremljen* (UBiH 237.), *Stjepan bude ubijen* (KK 22.).

Mnogi glagolski oblici koje Knežević koristi u svojim tekstovima zavičajne su provenijencije: *budi ti zadosta* (KK 32.), *da nebudeš i sam sebe sramit se* (KK 55.).¹²

Odstupanje od standardnoga pravopisnog pravila o sastavljenom i rastavljenom pisanju glagola uočavamo u aoristu za 1. l. mn., koji piše kao složeno glagolsko vrijeme: *proglasi smo* (UBiH 238.), *primi smo* (UBiH 239.) *poče smo* (UBiH 240.). Tomu nasuprot je redovito pisanje negacije s glagolom kao jedne riječi: *neznam* (KK 3.), *nepoznajuci* (KK 10.), *nedobiva* (KK 22.), *nehjedoše* (UBiH 233.).

*

Da bi bio što prihvatljiviji i razumljiviji svomu neobrazovanom puku, Knežević je svoj rječnički fond gradio na živom narodnom govoru. Najčešće su to leksemi preuzeti iz lokalnih govora, izrazito ekspresivna značenja: *požbuniti se* (= pobuniti se, UBiH 233.), *živina nerazložva* (= nerazumna, KK 24.), *nagovecnuti* (= navijestiti 45.), *glavu odcavari* (= odsjeći, KK 24.), *tušiti* (= daviti, KK 31.), *sve se unatječe* (= natjecati se, KK 13.), *blekuću jaganjci* (= blejati, KK 15.), *je zamilovalo* (= pomilovati, KK 10.), *se zanesvješćuje* (= onesvijestiti se, KK 28.), *na komadiće komsaju* (= sjeći, gristi, KK 30.), *bi zarovljen* (= pokopan, 24.), *sve ga blaženi* (= činiti blaženim, KK 7.). Neobični su glagoli *skakucati* i *plivucati* sa značenjem učestalosti radnje: *ugor i jegulja veselo po vodah skakucaju i plivucaju* (KK 9.).

Stilski su obilježene pridjevske složenice s glagolskom osnovom u drugom dijelu koja dopunjuje značenje riječi upućujući na plodnost i obilje: *svilonosna travica* (KK 9.), *vunonosni jaganjci* (KK 15.), *cvieće miruhnosno* (KK 33.), *oskoruše plodnosne* (KK 8.). Slični su i spojevi riječi, pisani sa spojnicom kao polusloženice, kod kojih jedan dio ima atributnu službu: *vila-krilatica*, *pšenica-bjelica*, *tančice-kule* (KK 14.), *ljutica-stiena* (KK 15.), *sablja-krivolija*, *voda-bistrica* (KK 17.), *nož-krvolija* (KK 24.).

Posebnost Kneževićeva jezika jesu sintagme u kojim su i odrednica i određenica istokorijenske: *ravnimi ravninami* (KK 7.), *čuješ slavnu slavku*, *čevrljasta čevrljuga* (KK 8.), *skladni skladno ... potekoše* (KK 11.), *ljubka ljuba* (KK 36.), *mudri mudraci* (KK 60.).¹³

¹² Usp.: I. PRANJKOVIĆ, *nav. dj.*, str. 203.

¹³ Usp.: I. PRANJKOVIĆ, *nav. dj.*, str. 198.

Koristeći tvorbene mogućnosti hrvatskoga jezika, Knežević oblikuje sebi svojstven leksički fond. Tako od svršenih glagola nastaju imenice apstraktnog značenja: *naslađenje* (KK 18.), *poraženje* (KK 33.), *nakićenje* (KK 51.). Stilski su i značenjski obilježene riječi: *sablja-krivalija* (KK 17.), *nož-krvolija* (KK 24.), *noži-bjelopasci* (KK 46.), *prodajnik* (= oni koji prodaju, npr. domovinu, KK 47.), *odgojak* (= gojenac, KK 10.), *nasrtaoc* (nasrtljivac, KK 39.), *obumjera* (= površina, npr. kuće, SB 62.), *kućanin* (= domaćin, onaj koji se okučio, KK 14.), *izmetak* (= otpadnik, SB 54.). Budući da je riječ o novotvorenicama i terminološki ograničenu leksiku, te se riječi nisu učvrstile u uporabi.

Turcizmima uglavnom imenuje pojmove vezane uz tursku vlast, zakone, administraciju ili vjeru i češći su u *Suzama Bošnjaka...* negoli u ostalim korištenim izvorima: *bajrak*, odnosno barjak, *džamija*, *amanet*, *kadija*, *džogo*, *beg*, *mudir*, *čitap*, *kanuman*, *vezir*...

*

Struktura Kneževićeve rečenice prilagođena je namjeni samoga teksta. Naime, *Krvava knjiga* djelo je svećenika propovjednika koji voli isticati glavne misli, što postiže ponavljanjem sintaktičkih sklopova, npr. svako poglavlje započinje zazivom bosanskih sinova (vokativom i uskličnikom), a završava imperativom: *Sinu Bosne slavne!* (...) *Misli!* Vokativi i imperativi česti su i unutar poglavlja, kao i svojevrsna retorička pitanja koja služe kao poticaj na razmišljanje: *Kakva jim je velika nevolja?* (KK 30.), *Pa što misliš?* (KK 49.)

Prema suvremenoj standardnoj normi najviše je odstupanja u poretku riječi. Naime, lični glagolski oblici nerijetko se nalaze na kraju rečenice, »što je u prvih pisaca (franjevaca, m. o.) moglo biti rezultat povođenja za latinskom sintaksom, ali je u potonjih već postalo stilsko sredstvo i jedna vrsta uzusa«¹⁴:

(...) *kao što svi iz svagdašnjih novina vidimo* (UBiH 235.), (...) *od Boga još skoru oblakšicu želim* (UB 235.), *Na njih planinkinje vile plemenito svoje lice biele* (KK 7.).

Stilski su obilježene sintagme u kojima imenica stoji ispred pridjeva: *mjesto samoćno* (KK 29.), *koplje ubojito* (KK 17.), *zvona jasna*, *pojanja glasna* (KK 47.). Standardno neprihvatljiv red riječi možda ponajbolje potvrđuje primjer u kojem se nenaglašeni zamjenski oblik kao objekt našao na kraju rečenice: *Bolje bi bilo, živoga da crna zemlja poždere me* (KK 27.).

Česte su infinitivne konstrukcije, standardnojezično nepreporučljive: *čuješ slavnu slavku* (...) *popievati*, *sivoga sokola klikati* (KK 8.), *kad vidimo crne duše* (...) *i ostale bogomilce*, *slavnu Bosnu upropastiti* (KK 20.), *gledajući pred sobom sterati se lica* (KK 21.), *tko ovo kazati mom Gvardijanu* (UBiH 236.), *učinio je najprije porobiti*, *pa onda zapaliti* (UBiH 238.) Dijalektalno su obilježene i rekcijски neobične konstrukcije: *imaju* (...) *sažaljenje s Tebe* (KK 6.), *plače smrt svoga gospodara* (KK 25.), *sažali se nesreći* (KK 32.), *plačem svoju* (...) *slobodu* (KK 34.), *...jer su se bojali meni, sebi, i narodu* (UBiH 234.).

Nekoliko je primjera u kojima se javlja konstrukcija *da + prezent* određenoga glagola (umjesto infinitiva na tome mjestu, što je svojstveno naravi hrvatskoga jezika), uz glagole

¹⁴ M. LUKENDA, *nav. dj.*, str. 200.

htijenja *htjeti* i *valjati*: *hoće da uvode* (KK 42.), *hoću Vam da prosborim* (KK 46.), *valja da žalost trpiš* (KK 49.), te za predikatni instrumental: *žrtvom postati* (KK 46.), *mučenikom postao* (UBiH 232.), *zvao me je drugim Kapištranom* (UBiH 235.).

U analizi prijedložno-padežnih sveza uočljiv je zastarjeli prijedlog *proti/prot* koji je dolazio s dativom: *proti okrutnomu nasrtaocu* (KK 39.), *sve je proti nam* (KK 49.), *prot Turčinu* (UBiH 232.).

Otklon od standardnojezičnosti su i neobične participne konstrukcije, kao zamjena za zavisnu rečenicu: *Bivši još pod vrhovnim nadziranjem Preuz. Biskupa...* (UBiH 232.), *Bivši pako s gospodom u Djakovu* (UBiH 235.), *Malo se mir povrativši...* (UBiH 235.), *...voli- dući na junačku glavu izgubiti, ...nemogući žalost gledati* (UBiH 240.).

*

Odgojen na *Fra Stipankama*¹⁵ i književnouslymenom stvaralaštvu rodnoga kraja, tu je tradiciju prenosio i u svoja djela. »Osjeća se to i u leksiku i u ritmu i u sintaktičkom ustroju njegovih spisa, i to ne samo onih koji su pisani u stihu, kakav je, npr. slučaj s pjesmom *Suze Bošnjaka nad grobnicom kralja svoga u Jajcu*, nego i u gotovo svim proznim djelima«¹⁶: *...rosna kiša natapa zemljicu, / ostarjelo natapa korijenje / i razvija travu na uvojke, / kano dojke u mlade djevojke...*¹⁷

Ritam narodnog pjesništva, samo utkan u prozni izraz, nalazimo i u *Krvavoj knjizi*:

- deseterački slog: *Crna krvca niz putove lijeva. / Na potoke u Vrbas se slieva. / Tužan Vrbas crnu krvcu prima. / U crnu se krvcu promienuo* (KK 25.)
- osmerac: *Njih su konji vidjet' taci, / da netiču tle, čiem jezde, / pače, rek' bi, hitri i laci / pružit će se sad na zvezde* (KK 17.)
- šesterac: *Tuga, žalost minu, / novo sunce sinu; / svaka bieda prodje, / veseo časak dodje* (KK 11.)

Pišući s prosvjetiteljsko-moralističkom i ideološko-političkom nakanom, uvjerljivosti pripovijedanja pridonose mnogobrojne mudroslovice pučkoga podrijetla kojima upozorava, opominje, savjetuje: *Slogom rastu male stvari, a nesloga sve pokvari* (KK 13.), *Tko neće brata za brata, hoće Turčina za gospodara* (KK 41.), *Znaj, da se nemože nagrijati ognja, dok se nenadimi dima!* (KK 43.), *Vuk dlaku mienja; ali čudi nigda* (KK 46.), *Vrana vrani nevadi oči* (SB 65.).

*

I *Krvava knjiga* i *Suze Bošnjaka...* prožete su sintagmama iz usmenoga narodnog stvaralaštva koje, kao opća mjesta bez većeg asocijativnog učinka, imaju deklarativnu ulogu: *zlatokrila vila* (KK 28.), *tankovijasti zvonici* (KK 14.), *koplje ubojito, sokolica siva* (KK

¹⁵ *Ispovid karstianska*, nabožnoknjiževno djelo fra Stjepana Margitića (17. st.), koje je u narodu bilo vrlo popularno i nazvano prema imenu njegova autora *Stipanuša* ili *Fra Stipanke*.

¹⁶ I. PRANJKOVIĆ, *nav. dj.*, str. 197.

¹⁷ A. KNEŽEVIĆ, *Suze Bošnjaka nad grobnicom kralja svoga u Jajcu*, pjesma prvi put tiskana u Gajevoj *Danicu*, 1856., pretpisak u *Krvavoj knjizi...*, Zagreb, 1869., str. 57.

17.), *kano danci proljetni, kano guja šarovita* (KK 11.), *vode studene* (SB 59.). Naime, motivi kao što su mjesec i sjajne zvijezde, bijele vile, bistra izvorišta i tužaljke koje nanosi vjetar, stalni su motivi narodnog pjesništva, ali i preporodne književnosti koja se oslanja na usmenu narodnu, koju je Knežević ne samo poznao nego i umnog slijedio. Potvrda su tome i stihovi iz Mažuranićeva epa *Smrt smail-age Čengića* nasuprot Kneževićevim *Suzama Bošnjaka*:

Mili Bože, što je raja kriva?
(...) – *Kriva 'e što je živa.*
(*Harač*, 479 – 496)

Jadna raja kriva, što je živa!
(*Suze Bošnjaka*, str. 69.)

Nadalje, prepoznamo slavensku antitezu, često stilsko sredstvo epskog pjesništva koje koristi Mažuranić:

Je li hajduk, il' uhoda turska
Nit je hajduk, nit uhoda turska,
Već Novica, ... (*Noćnik*, 114 – 134),

ali i Knežević:

Nješto ciči pod Svevid-planinom,
Ciči gorko, kano guja ljuta.
Odmah meni misli naskočiše:
Bože mio, tko bi ono bio?
Ili majka oplakuje sinka,
il' sestrice brata jedinoga,
ili ljuba vjerna zaručnika,
(...)
Ono majka neplače sinčića,
Ni sestrice brata jedinoga,
A ni ljuba svoga zaručnika;
(...)
Bošnjak, sužanj, ono jadikuje...
(*Suze Bošnjaka*, 60.)

Osim Mažuranićeva utjecaja, lako prepoznamo sličnost s Preradovićem:

Bože mili, kud sam zašo!
Noć me stigla u tuđinju.
(P. Preradović, *Putnik*)

Bože mili, što ću uraditi,
Kako l' ću se zla osloboditi?
(*Suze Bošnjaka*, 65.),

a njegove stihove uzima i kao uvodni moto drugom dijelu *Suza Bošnjaka* kojim zaziva bolju budućnost.

Da je fra Antun Knežević poznao i dubrovačku književnost, potvrđuju stihovi iz Gundulićeva *Osmana*, kojima čitatelja uvodi u nova poglavlja *Krvave knjige* (KK 10., 20., 34., 39.). Knežević, kao i Gundulić, tako navješćuje skorou smjenu vlasti, neumitan pad turskog silništva. To najavljuje i pjesma *Svrha, poziv pod zastavu* kojom završava *Krvava knjiga*:

...Trobojnicu diži,
Pod krst sjajni biži,
Nek' se bajrak vije,
Nek' se krvca lije!
(KK 53.)

Sročena u duhu preporodnih budnica, pjesma je izrazito buntovnički intonirana, ritmički tečna i lako pamtljiva.

Zaključak

Iz svega izloženoga očito je da Knežević svoj jezik i stil gradi prema potrebama svoga naroda, sukladno preporodnom dobu i sredini u kojoj djeluje kao svećenik i prosvjetitelj. Uglavnom izrastao iz narodnoga govora koji dograđuje učenim, školovanim izrazom, bez nekih većih umjetničkih pretenzija, njegov je izraz komunikacijski i stilski potpuno prilagođen čitateljskoj publici kojoj je namijenjen. Iako je, žanrovski gledajući, uglavnom riječ o programatskim i povijesno-memoarskim tekstovima, njihova jezična i stilska-književna vrijednost pokatkad nadrasa svrhu u koju su nastajali. Ljepota Kneževićeva izraza nedvojbeno proizlazi iz autorove fasciniranosti stvarnim životom bosanskog naroda, koji je, bez obzira na ideološka i vjerska određenja, uvijek u središtu njegove pozornosti.

Oslanjajući se na višestoljetnu franjevačku spisateljsku tradiciju, koja je svoj jezik gradila na bosanskohercegovačkome štokavskom idiomu i hrvatskome književnojezičnom naslijeđu, logično je što na tom uporištu i Knežević gradi svoje osnovne motive – o očuvanju temeljnih životnih vrijednosti kao što su vjera, jezik i domovina.

Literatura

- DŽAJA, Mato, »Anto Knežević, pisac Krvave knjige«, *Korijen*, br. 3 – 4, 5 – 6 – 7, Banja Luka, 1958.
- BARIĆ, Eugenija, i suradnici, *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
- BROZOVIĆ, Dalibor, »O početku hrvatskog jezičnog standarda«, *Kritika*, III, 10, 1970.
- BROZOVIĆ, Dalibor, *Uloga bosanskohercegovačkih franjevaca u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture – od Divkovića do fra Grge Martića*, Godišnjak Instituta za izučavanje jugoslavenskih književnosti u Sarajevu, knj. II., Sarajevo, 1973.
- JELENIĆ, fra Julijan, *Kultura i bosanski franjevci, II. sv. (1780. – 1878.)*, Prva hrvatska tiskara Kramarić i M. Raguz, Sarajevo, 1915.

- KOVAČIĆ, Slavko A., »Fra Antun Knežević – propagator i svjedok bosanskohercegovačkog ustanka 1875./78.«, *Život*, god. XXIV., knj. XLVIII., br. 9, Sarajevo 1975.
- KOVAČIĆ, dr. Slavko A., »Život i spisateljska djelatnost fra Antuna Kneževića«, *Dobri pastir*, sv. I – II, god. XXVI., Sarajevo, 1976.
- KOVAČIĆ, dr. Slavko A., »Samostalna i slobodna Bosna i Hercegovina kategorički imperativ fra Antuna Kneževića«, *Nova et vetera*, sv. II., god. XXIX., Sarajevo, 1979.
- KUNA, Herta, *Hrestomatija starije bosanske književnosti*, knj. I., Svjetlost, Sarajevo, 1974.
- KUNA, Herta, *Jezik Bosanskog prijatelja, prvog bosanskohercegovačkog časopisa*, Svjetlost, Sarajevo, 1983.
- KUNA, Herta, »O jeziku bosanske franjevačke književnosti«, *Pregled*, god. LXII., br. 4, Sarajevo, 1972.
- KREŠEVLJAKOVIĆ, Hamdija, *Kratak pregled hrvatske knjige u Herceg-Bosni od najstarijih vremena do danas*, Prva hrvatska tiskara Kramarić i M. Raguz, Sarajevo, 1912.
- LUKENDA, Marko, *Ivan Franjo Jukić*, Pergamena, Zagreb, 2000.
- MOGUŠ, Milan, *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Globus, Zagreb, 1995.
- NIKIĆ, Andrija, »Kulturne prilike u Hercegovini zadnjih desetljeća turske vladavine (1823. – 1978.)«, *Kačić*, br. VIII., Split, 1976.
- NIKIĆ, Andrija, »Franjevci u Hercegovini od 1878. do 1892. godine«, *Kačić*, br. X., Split, 1978.
- PRANJKOVIĆ, dr. Ivo, »Jezik i stil fra Antuna Kneževića«, *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.
- SOLAR, Milivoj, *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
- VINCE, Zlatko, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, MH, Zagreb, 1990.
- Zbornik radova sa simpozija u povodu 100. obljetnice smrti fra Antuna Kneževića održanog u Jajcu 20. i 21. X 1989.*, Sarajevo, 1991.

Izvori

- (KNEŽEVIĆ, Antun), *Krvava knjiga ili spomenik na 405 godina poslije propasti slavno-ga kraljevstva bosanskoga*, Zagreb, 1869.
- KNEŽEVIĆ, Antun, *Suze Bošnjaka nad grobnicom kralja svoga u Jajcu poslije 401 godine ropstva njegova*, pretisak u *Krvavoj knjizi...*, Zagreb, 1869.
- KNEŽEVIĆ, Antun, »Ustanak u Bosni i Hercegovini godine 1875.«, *Život*, god. XXIV., knj. XLVIII., br. 9, Sarajevo 1975.
- MAŽURANIĆ, Ivan, *Smrt Smail-age Čengijića*, priredio Tvrtko Ćubelić, Školska knjiga, Zagreb, 1978.
- PRERADOVIĆ, Petar, *Klasici hrvatske književnosti, Pjesništvo*, CD-ROM, Bulaja naklada, Zagreb, 2000.

*Summary**ABOUT LANGUAGE AND STYLE OF FATHER ANTUN KNEŽEVIĆ'S LITERARY WORK*

The paper speaks about linguistic-stylistic characteristics of father Antun Knežević's work. He was a prominent friar and excellent intellectual, ideological propagator of Bosniachood, coexisting witness and keeper of historical events in Bosnia and Herzegovina, who thought that cultural-educational work mostly contributed to national consciousness-raising and revival endeavors in general. As a historian, poet, travel writer, publicist and collector of popular lore he worked persistently on language in accordance with time and people's necessities. His linguistic richness and personality grew from the vernacular of his region and he improved that language by tributaries from »erudite«, bookish source. Such language is in the communication terms completely appropriate and stylistically effective, always adjusted to the readers for whom it was provided. The strongest foothold of his language was the centuries-long Franciscan literary tradition, realized in the continuity of the Croatian vertical from Budim to the sea, in the štokavian heritage, ikavian-jekavian pronunciation of yat, as a special spiritual heritage what strongly motivated Knežević, not only in fostering language but also in preserving religion and people.

KEY WORDS: *language, style, idiom, history, Franciscan, revival.*